УДК 334.784

Микитюк О.П., канд. екон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КЛАСТЕРИ ЯК НОВА ФОРМА КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджуються проблеми розвитку і впровадження кластерів як нової інноваційної форми кооперацийних відносин підприємств в сучасній економіці. Розглядаються особливості діяльності кластерів в різних країнах та особливості їх впровадження в Україні.

Ключові слова: *кластер, конкурентоспроможність, суб'єкт підприємництва, інновації, синергічний ефект.*

Сьогодні успішність економічного розвитку напряму пов'язана з промисловим ростом, спад якого спостерігався в період фінансової кризи. Перед економічною наукою постало питання пошуку механізму, який би забезпечив стійкі темпи зростання конкурентоспроможності підприємства на всіх рівнях. Цим цілям відповідає створення і розвиток кластерних схем та утворень, які, по суті, є міжгалузевими структурами.

В умовах гіперконкуренції одним з ефективних засобів розвитку малих і середніх підприємств стає не просто підтримка їх незалежного функціонування, а стимулювання об'єднання у кластери. Як доводить світовий досвід, кластерна форма кооперації сприяє підвищенню конкурентоспроможності як підприємств, що формують кластер, так і країни в цілому.

Концепція кластерів має різне значення у різних дослідників і в різних країнах. Дослідженню нових форм виробничих систем та їх роль у прискоренні розвитку економіки присвячені роботи видатних українських вчених: З. Варналія, О. Гармашової, С. Соколенка, Ю. Бажала, М. Войнаренка.

Не дивлячись на широкий розгляд питання кластеризації економіки, не вирішеним залишається питання ролі і місця кластеру як нової ефективної форми конкурентних відносин суб'єктів підприємництва в транзитивній економіці.

У своїй роботі "Конкуренція" М. Портер вперше ввів поняття економічного кластера, продовжуючи дослідження А.Маршалла, який встановив, що успішний розвиток національної економіки залежить від локальних концентрацій спеціалізованих галузей. Кластер – це група сусідніх географічно, взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють в певних сферах і взаємодоповнюють один одного [1, с. 235].

Кластерна форма кооперації дає змогу об'єднати доступні в певному регіоні фактори виробництва, такі як праця, земля, капітал, природні ресурси, інфраструктура, науково-технічна база виробництва тощо. Така концентрація ресурсів не лише дозволяє якнайшвидше досягти мети всім учасникам кластеру, а й дає можливість використати ефект масштабу.

В умовах кластера відбувається активізація взаємозв'язків підприємств-учасників, таким чином створюються переваги для інших учасників кластера, наприклад: забезпечення ефективним устаткуванням або технологіями, розширення або формування ринків збуту, виконання наукових досліджень, надання фінансової підтримки тощо. В результаті в рамках кластеру досягається синергічний ефект.

Як показала практика, кластерна форма організації економіки дозволяє підвищити продуктивність праці і ефективність виробництва, знизити витрати, стимулювати інновації. Також кластери сприяють створенню нових підприємств, а ця обставина сприяє збільшенню та посиленню кластера.

Світовий досвід останніх десятиріч дає багато прикладів утворення і розвитку кластерів в самих різноманітних сегментах економіки. Наприклад, в США функціонують близько 400 кластерів в галузі високих технологій, а також індустрії сервісу. Найперший європейський успішний досвід утворення і функціонування промислових кластерів має Італія – 199 [2].

Процеси кластеризації набули розвитку в Фінляндії після використання кластерного підходу в промисловій політиці країни в 1991-1993 рр. На сьогодні економіка цієї країни цілком кластеризована: створено близько 10 основних кластерів, що відповідають основним галузям промисловості, а саме: лісовий, кольорової металургії, енергетичний, інформаційний і телекомунікаційний, продовольчий, екологічний, хімічний, будівельний та інші.

У Японії формування кластерів почалося зі створення контрактних і субконтрактних відносин між великими та середніми фірмами. Типовий великий японський кластер складається з великого головного підприємства, що користується послугами двох або трьох рівнів субпідрядних фірм, розташованих в географічній близькості. Розвитку кластерів у Японії сприяють регіональні проекти економічного розвитку. У регіональних кластерах зосереджуються комерційні підприємства, наукові та інші установи, тісно пов'язані з певним регіоном.

Вперше уніфікований підхід до міжфірмової кооперації було сформульовано в Данії у 1990-х роках, що передбачало аналіз попиту та пропозиції міжгалузевих комплексів у регіональному аспекті. Проведене дослідження з кластеризації економіки зробило Данію одним зі світових лідерів за ступенем розвитку кластерних структур, оскільки на сьогодні в країні ефективно діє близько 30 провідних кластерів у агропромисловому комплексі, фармацевтичної галузі тощо [3, с. 324]

Досвід кластеризації зарубіжних країн показав, що результати цього процесу досить вагомі і призводять до стимулювання регіонального розвитку росту зайнятості, росту бюджетних доходів, залучення інвестицій і, в кінцевому результаті, зростання валового національного продукту.

В Україні з 1998 р. в Хмельницькій області діє громадська організація Асоціація "Поділля Перший", у рамках якої були створені регіональні кластери, зокрема будівельний, швейний, харчовий у м. Хмельницький та туристичний і харчовий у м. Кам'янець-Подільський. Діяльність цих кластерів ґрунтується на добровільній участі

підприємств, наукових та громадських організацій, місцевих органів влади з метою підвищення конкурентоспроможності регіону. Крім того, до кластера входять елементи інфраструктури (торговельні, юридичні, аудиторські фірми тощо). Досвід Хмельницькій області доводить, що ефективно керувати діяльністю кластера може некомерційна організація, засновниками якої є учасники кластера, громадські організації та органи влади.

Досвід Хмельницької області у формуванні кластерів став корисним для інших регіонів України (див табл. 1). Кластерні об'єднання підприємств функціонують більшості областей нашої країни, таких як: Одеській, Львівській, Херсонській областях, АР Крим та м. Севастополь, та інших . Проте практично в усіх названих регіонах спостерігається лише перший етап кластеризації, який припускає, що об'єднання зусиль бізнесу, науки і влади здійснюється в галузях зі швидким поверненням капіталу, тобто туризму, будівництва, легкої промисловості та АПК.

Таблиця 1

Структура кластерних систем в регіонах України [4]

Економічний регіон	Пріоритетні напрями розвитку кластерів	Реально діючі кластерні структури
1	2	3
Подільський: -Вінницька обл. -Тернопільська -Хмельницька обл.	Машинобудування, підтримка існуючих кластерів (швейного, будівельного, харчового, туризму)	Хмельницький будівельний кластер, - хмельницький швейний кластер, - кам'янець-подільський туристичний кластер, - кластер сільського туризму "Оберіг" (с. Гриців, Хмельницька обл.), -інноваційно-інвестиційний кластер (м. Тернопіль), - вінницький переробно-харчовий кластер
Карпатський: -Закарпатська обл. -Львівська обл. Івано-Франківська -Чернівецька обл.	Хімічний, харчовий, оздоровлення і туризму, деревообробки, народних промислів, швейний, будівельний, автобудування	- кластер виробництва сувенірів "Сузір'я", - кластер ліжникарства, -транспортно-логістичний кластер Закарпаття, - туристський кластер "Сім чудес України", - львівський кластер ІТ та бізнес-послуг, - кластер біотехнологій
Причорноморський:- АР Крим -Миколаївська обл. -Одеська обл. -Херсонська обл. -м. Севастополь	Високих технологій, суднобудівний, мікроелектроніки, агропромисловий, рибний, логістики, оздоровлення і туризму	-7 кластерів в м. Севастополь,- транспортно-логістичний кластер "Південні ворота України" (м. Херсон), - кластер "Транзитний потенціал України" (м. Одеса), -3 кластера в Придунав'ї -5 кластерів в Миколаївській обл.

Продовження табл. 1

1	2	3
Поліський:- Волинська обл. -Житомирська обл. -Рівненська обл. -Чернігівська обл.	Агропромисловий, продовольчий, екологічний туризм, деревообробки та обробки граніту	- кластер деревообробки (Рокітнівський р-н Рівненської обл.),- лісові кластери, -туристсько-рекреаційні кластери
Донецький:- Донецька обл. -Луганська обл.	Машинобудівний, хімічний, гірничошахтний, металургійний,харчовий, переробної промисловості	Нац. інноваційний кластер "Нові технології природокористування":- транскордонний нанокластер
Придніпровський:- Дніпропетровська -Запорізька обл. -Кіровоградська обл.	High-Tech (аеро-, електроніка, біотехнології), машинобудівний, металургійний, хімічний, харчової та переробної промисловості	Нац. інновац. кластер "Нові машини" та будівельний кластер (м. Дніпропетровськ), інноваційний технологічний кластер "АгроБУМ" та медовий кластер "Бджола не знає кордонів" (м.Мелітополь), харчовий кластер "Купуй Запорізьке. Обирай своє" (м. Запоріжжя)
Східний: -Полтавська обл. -Сумська обл. -Харківська обл.	Високі технології, хімічний, машинобудівний, металургійний, металообробки, електроенергетики, харчової,паливної промисловості агропромисловий, туризму та оздоровчого туризму	Регіональний кластер екологічно чистої агропродукції (Полтавська обл.), Сумський кластер екологічно чистої АПК продукції, Сумський будівельний кластер. Харківський технопарк "Технополіс" – кластер альтернативної енергетики та науково-освітній кластер. Також – авіаційний, космічної сфери, енергомашинобудівник, фармацевтичний, нанобіотехнологій, охорони здоров'я, бронетехніки, с/г машинобудування
Центральний: -Київська обл. -Черкаська обл.	High-Tech (нові матеріали), будівельний, машинобудування, продовольчий, туризму	Нац. інновац. кластер "Енергетика сталого розвитку" (м. Київ, Політехніка), Нац. інноваційний кластер "Технології інноваційного суспільства" (м. Київ, Політехніка), Нац. іннов. кластер "Інноваційна культура суспільства" (м. Київ, КНУ ім.Т.Шевченка), Нац.іннов. кластер "Нові продукти харчування" (Київська обл.)

Крім того, у 2008 р. підготовлено проект "Концепція створення кластерів в Україні", відповідно до якого виокремлено чотири типи кластерів:

- виробничі кластери: об'єднання підприємств, що здійснюють виробництво продукції (і супутніх послуг) шляхом виконання складальних операцій (наприклад підприємства автомобілебудування, авіаційної промисловості, суднобудування, інших галузей машинобудівного комплексу, організації будівельної галузі й виробництва будівельних матеріалів), а також об'єднання підприємств, які належать до хімічної, целюлозо-паперової, металургійної галузей, а також сільського господарства, харчової промисловості тощо;
- інноваційно-технологічні кластери: об'єднання географічно локалізованих підприємств, пов'язані виробничими зв'язками з метою створення інноваційної продукції та надання послуг суб'єктам інноваційної діяльності;
- туристичні кластери: сформовані на базі туристичних активів регіону з підприємств різних сфер, пов'язаних з обслуговуванням туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сфери громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та ін.;
- транспортно-логістичні кластери: комплекс інфраструктури і компаній, які спеціалізуються на зберіганні, супроводженні й доставлені вантажів та пасажирів

Останніми роками процесу кластеризації в Україні надається дедалі більша підтримка з боку держави. Так, державна цільова економічна програма "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009–2013 роки передбачає формування за участю місцевих органів виконавчої влади інноваційно-технологічних кластерів, до яких входять науково-дослідні організації, малі та середні підприємства, центри трансферу технологій. На такі цілі передбачено виділити близько 10 млн. грн. з державного бюджету [5].

Підвищення продуктивності та активізація інноваційної діяльності малих та середніх підприємств у рамках кластерних структур дає змогу, як переконує світовий та український досвід, підвищувати конкурентоспроможність регіону та країни в цілому.

Передумовою створення кластерів є ситуація, коли під час налагодження партнерських відносин підприємства стають більш конкурентоспроможними, ніж коли діють самостійно. Отже, кластери утворюються, коли самі учасники усвідомлюють необхідність об'єднання, оскільки кооперування забезпечує їм вигоди і конкурентні переваги.

Вирішення проблем,що перешкоджають створенню кластерів в Україні потребує комплексного підходу, який включав би розроблення державної політики у сфері функціонування та розвитку кластерів. Метою кластерної політики має стати підвищення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу окремих підприємств, регіонів та країни загалом за рахунок розвиток малого і середнього бізнесу та рахунок створення сприятливих умов формування кластерів. Заходи кластерної політики, як переконує світовий досвід, можуть включати бюджетно-

податкові та грошово-кредитні інструменти, інвестиційну, кадрову та інформаційну підтримку, заходи організаційного і нормативно-правового забезпечення.

Важливим питанням у процесі кластеризації є вибір моделі кластерної політики, яких у сучасній світовій практиці є дві. Перша модель, ліберальна(або демократична), характеризується високим рівнем економічної свободи учасників кластера. Ця модель кластерної політики притаманна для країн, які традиційно проводять ліберальну економічну політику. Вона застосовується, наприклад, у США, Великій Британії, Австралії. Роль держави зводиться до зменшення бар'єрів, які заважають природному розвитку кластера, навіть у створенні інфраструктури для кластерів держава бере участь вкрай рідко. Особливість ліберальної моделі кластерної політики полягає також у тому, що основним суб'єктом кластерної політики є регіональна влада, яка разом з учасниками кластерів розробляє та реалізує програми кластеризації [3, с. 332].

Друга модель ґрунтується на дирижистській (адміністративній) політиці кластеризації. Вона застосовується в Японії, Кореї, Сінгапурі, Швеції, Франції та ін. У цих країнах суттєву роль відіграє активна державна політика розвитку кластерів, яка передбачає широкий перелік заходів державного регулювання, у тому числі: вибір регіонів для розвитку кластерів, формування пріоритетів (вибираються галузеві та регіональні пріоритети), створення інфраструктури для пріоритетних кластерів (управляючі структури, філіали університетів, науково-дослідні інститути, транспортна інфраструктура тощо), фінансування проектів і програм розвитку кластерів [6].

Вибір моделі кластерної політики залежить від мети кластера, потенціалу регіону місцезнаходження тощо. В Україні вважаємо за доцільне основні функції реалізації кластерної політики покласти на регіональні органи влади (як пропонує ліберальна модель), проте для стимулювання розвитку кластерів використовувати насамперед адміністративні інструменти.

Залежно від функцій держави виокремлюють такі чотири типи кластерної політики: каталітичну (державні структури є каталізатором процесів кластеризації, уряд зводить зацікавлені сторони між собою, але забезпечує обмежену фінансову підтримку проекту); підтримки (функція держави доповнюється його інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінг і маркетинг для стимулювання розвитку кластерів); директивну (підтримувальна функція держави доповнюється реалізацією спеціальних програм, націлених на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів); інтервенціоністську (уряд поряд із виконанням директивної функції переймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішень щодо подальшого розвитку кластерів і за допомогою трансфертів, субсидій, обмежень або регулювання, а також активного контролю над учасниками кластера формує його спеціалізацію) [7, с. 38].

Зважаючи на доцільність створення кластерів інноваційної спрямованості в Україні, вважаємо доцільним використовувати директивний тип кластерної політики оскільки, з одного боку, він передбачає підтримку сприятливих умов формування

кластера з розробленням та проведенням спеціальних програм розвитку регіонів, а з іншого – ініціатива створення кластерів та визначення основних параметрів його функціонування залишається за учасниками.

Отже, в більшості областей України сьогодні вже почалось формування інноваційних кластерів з широкими можливостями – для проведення науково-дослідних робіт, випуску та просування на ринок високотехнічної та конкурентоздатної продукції.

Бюджетні асигнування, звичайно, вагома підтримка, але з метою стимулювання інноваційної активності малих та середніх підприємств у рамках кластерних структур необхідно використовувати в регіонах України такі інструменти, як державні гарантії та програми зниження ризиків і відшкодування ризикових збитків, цільові дотації для інноваційно активних підприємств. Обсяги окремих пільг, дотацій та компенсацій мають залежати від регіону місцезнаходження кластера, його спеціалізації та пріоритетів.

Також важливим завданням є вдосконалення законодавства з підвищення конкурентоздатності економіки на основі створення і розвитку в Україні промислових кластерів. Це має стати важливим напрямком на найближчу та довгострокову перспективу та дійовим інструментом модернізації української економіки на шляху її переведення на інноваційний шлях розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Портер М. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2005. – 608с.

2. Скоч А. Международный опыт формирования кластеров // Журнальный клуб Интелрос "Космополис". – №16. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.intelros.ru/index.php?newsid=352(10.03.2013). – Название с экрана.

3. Варналій З.С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення/ З.С.Варналій, О.П. Гармашова. – К.: Знання України, 2013. – 387с.

4. Соколенко С. Структура кластерних систем по регіонах України // Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucluster. org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/. Назва з екрану.

5. Про затвердження Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009–2013 роки : постанова Кабінету Міністрів України №447 від 14.05.2008: офіц. вид. / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2008. – № 36. – Ст. 1201.

6. Ульянченко Ю.О. Методологічні засади формування кластерної політики умовах глобалізації // Державне будівництво. – 2010. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/1/06.pdf (22.07.12). – Назва з екрану.

7. Пилипенко И.В. Кластерная политика в России / И. В.Пилипенко//Общество и экономика. – 2007. – № 8 . – С.28 – 64.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.13.

Мыкитюк О.П., канд. экон. наук, ассист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КЛАСТЕРЫ КАК НОВАЯ ФОРМА КОНКУРЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье исследуются проблемы развития и внедрения кластеров как новой инновационной формы кооперационных отношений предприятий в современной экономике. Рассматриваются особенности деятельности кластеров в разных странах и особенности их внедрения в Украине.

Ключевые слова: кластер, конкурентоспособность, субъект предпринимательства, инновации, синергичный эффект.

Mykytyuk O.P., PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CLUSTERS AS NEW FORM OF COMPETITION RELATIONS IN MODERN ECONOMY

The article investigates problems of development and introduction of innovative clusters as new forms of cooperative relations firms in modern economy. The paper considers features of clusters in different countries and peculiarities of their implementation in Ukraine.

Keywords: cluster, competitiveness, economic entity, innovation system, synergistic effect.